

AR C'HOARIVA E BREZHONEG ABAOE AR C'HANTVED ALL (BREST, 19/03/2016)

'C'hoariva' a gaver skrivet mil bloaz so ('guarima' gl. 'circus, spatium in teatro ubi lubedant homines' & C.Redon, evel e kembraeg kozh - Fleuriot 182, 464, /guarimha/ evel Goariva NL e meur a lec'h). 'Teatr' a c'haller lenn ivez e brezhoneg-krenn (ar Varn Diwezan, 16vet), neuze gant Gregor (18vet & Tiatr W - evel er yezhoù all, galleg abaoe 1213... & kembraeg / iwg 'amharclann' /aurkløn/ < *sight*-, a-ziwar ar gregach, gwrizienn $\theta\epsilon\alpha$ - *lieu de regard* - evel e-barzh teorem, teoriennoù) ; geriennoù all a gaver ivez en hen-vrezhoneg (racloriou *proscenia*, gwaan / guanorion (*h*)*istriones* : *bouffons*...) Ken kozh hag ar brezhoneg-krenn skrivet eo ar c'hoariva peogwir e oa bet moulet levr ar Basion er bloaz 1530 / 1532. Pezhioù-c'hoari eo an hanter bras eus an traoù zo bet embannet er 16vet kantved, pa oa deut war-wel an trajediennoù kentañ e galleg (bloazioù 1550 - Jodelle, ezel eus ar *Pléiade*...) Tra-walc'h deomp, a-benn diskouez pegen bev-buhezek ha liesseurt ez eo bet ar c'hoariva brezhoneg a-gozh, menegiñ teir pe beder oberenn eus ar 17vet d'an 19vet : Jenovefa a Vrabant, hekleo enni eus *Polyeucte* Corneille, 'Amourousted eun den coz pêvar huguent bloaz P'ehini so orguet a vez a eur plac'h jaoanc hen oad a huezecq bloaz', moulet a-benn 1647, a-raog amzer an Tad Maner ha distrujet goude-se moarvat, peotramant ar Pevar Mab Emon hag, evel just, Avanturio ar sitoian Jan Conan... Stank eo bet ar c'hoariva e brezhoneg er c'hantvejoù war-lerc'h ha deut beteg ennomp (G.Menn 43) ouzhpenn 250 pezh-c'hoari (pe muiikoc'h ?), kalz anezho dastumet en 19vet gant tud evel an Uhel.

PLEG AR C'HANTVED

Tro 1900 endeo oa bet adlañset c'hoariva a-gozh ar brezhoneg : Buhez sant Gwenole (mister kozh) a oa bet c'hoariet e 1898 e Plouyann evel a oa bet graet da vare Kendalc'h Keltiek Sant-Brieg e 1867), an dro-mañ da geñver kentañ kendalc'h an *URB*, 'ginivelezh an Emzao' (poz Jaffrennou en e levr). Hag ar bloaz war-lerc'h e oa bet, hervez Malmanche, 'Azginivelezh ar C'hoariva Brezhonek', pa oa bet c'hoariet Santez Trifina hag ar Roue Arzur (dastumet gant an Uhel) ha pezh nevez-flamm Taldir, Ar Bourc'hiz Lorc'hus. Kroget e oa T.Malmanche da sevel e bezh kentañ (Marvaill an ene naonek) a-benn 1900.

Tri blein a oa d'ar c'hoariva e penn-kentañ ar c'hantved, da laret gwir, da vare ar *Belle Epoque* eta, betek termen ar brezel bras.

E Bro-Gwened e oa bet savet ti-c'hoari Keranna (Santez Anna 'Wened mar karit) gant Job ar Bayon, ur beleg a oa deut a-benn da sevel ur c'hoariva a vicher pe dost gant sikour eskob Gwened peogwir e oa hennezh 'teatr relijius', sed un obererezh katolik, harpet gant kannad Gwened d'ar mare-se a oa e penn an *URB* (ar markiz De L'Estourbeillon). E-pad ugent vloaz bennaket eo padet strollad ar Bayon, hag embannet gantañ e bezhioù a veze c'hoariet gant paotred eus an dro, sikouret gant tud a vicher. Lod-kaer anezhe zo diwar danvez kristen rik, evel Nikolazig (1908 / 1623), lod all evel an Ozeganned, zo tennet eus mojennoù Breizh. Echu et fall c'hoariva ar Bayon gant Pasion Gonéri, Kloareg ha Sudard Breton (1926) : 'barzh ar sal e oa paotred Breiz Atao (Abeozen ha Sohier en o zouesk) hag i ideet da gas trouz abalamour e varve ar soudard breton evid ar vro, e zivrec'h en kroaz re-bar d'ar C'hrist, ur marsoñj eus Kalloc'h moarvat ha 'Peden ar gedour' o tifenn ar Frañs...

Memes mod a-walc'h e oa bet savet gant Yann-Vari Perrot Paotred Keryann e Bro-Leon ha dalc'het d'ober c'hoariva e-skeud ar Bleun-Brug. Pezhioù a bep seurt a veze c'hoariet : Alanig al Louarn, pe Salaun ar Foll ; darn a oa laket gant Perrot e brezhoneg bro diwar ar re a oa bet savet e brezhoneg Gwened : ar C'hornandoned (a-ziwar an Ozeganned) pe Mouez ar Gwad / Boeh ar goèd...

E-kreiz ar vro (hag el linennad eus Goelo da Gemper) ivez e veze c'hoariet pezh. Er bloaz 1906 e oa bet adc'hoariet gant Poullaouaniz ar Pastoral var Guinivelez Jesus-Krist savet 'penn-kentañ an 19vet (hag embannet 'ti Ledan) ha graet 'vo adarre a-benn 1910, neuze 1926, er bloazioù tregont, memes war-lerc'h ar brezel 'skeud ar Bleun-Brug. Ha bewech o c'hoari roll Mari e oa ur werc'hezic : re wir, hervez Chann Riou ha merc'hed all, e ranke ar plac'h-se bezañ gwerc'hez. Kaieroù 'm eus bet digant bugale Chann Riou (embannet em levrenn gentañ - p. 235). Peustost ac'hane e oa Taldir-Jaffrennou ha gant hemañ zo bet savet meur a bezh-c'hoari, diouzh e du, darn bet c'hoariet d'an ampoent.

Ouzhpenn ar re-se e veze forzhig re all, en Bro-Dreger da skwer, peogwir e konter beteg un ugent pezh bennaket c'hoariet e-giz-se eus ur bloaz d'egile d'ar mare-se, a-raog ar brezel 14.

TRO AR C'HOARIVA SKRIVET

Malmanche a oa unan deus outo, bet laket gant skrivagnerien Gwalarn d'un diaraoger pe diouganer. Padal e oa krog da sevel pezh abaoe 1900 (Gwreg an toer, an intanvez Arzur), goude m'eo embannet e bezhioù bras etre an daou vrezel (Gurvan e 1923, Buhez Salaun e 1926 e galleg / 1942, ar Baganiz 1931). Lod a lavare e oa c'hoariva da vezañ lennet, kentoc'h eget c'hoariet. Ha memes e oa teuc'h ar yezh enno (hervez ma konte Falc'hun en e gentelioù en doa goulennet Malmanche gant Per ar Rouz adlenn Gurvan ha spontet e oa bet gant niver ar reizhadennoù, ken a oa fachtet-net !)

Kemend-all a c'haller soñjal eus ar c'hoariva bet embannet etre an daou vrezel gant lod Gwalarniz. Troidigezhioù zo bet graet gant meur a hini : Drezen, da skwer, diwar Synge (War varc'h d'ar mor / etrezeg ar mor - RD), alies ivez diwar ar spagnoleg goude bet skoliet du-hont, unan diwar an euskareg zoken (*Iru gudari*, embannet gant Breiz Atao) hag unan bennaket diwar ar gregach kozh. Ar c'hiz a oa ganto da lakat lod pennoberennoù ar yezhoù bras er yezh vihan. Graet e vez bepred. N'eus ket pell zo e fougée Euskariz un droidigezh eus Hamlet en o yezh ha keit ha 'oan e Barcelona, un deg vloaz so, e raed kalz stad eus c'hoariadenn *Phèdre* katalaneg e c'hoariva *Liceu* kreiskêr. Ar mod-se e oa bet troet kent Makbez (gant Emilly) ha Faust (c'hoariet 'pad ar brezel e Roazhon war an ton bras peogwir 'm eus bet 'tre ma daouarn ur programm teir yezh : brezhoneg, alamanteg ha galleg), 'nes kontañ nouspet pezh all bet laket en brezhoneg (Cervantès, Marlowe, Tchekhov...) Gwellañ oberenn ar mare-se eo Nomenoe-oe Jakez Riou, moarvat, daoust ma n'eo ket bet embannet diouzhtu na c'hoariet 'm eus aon a-raog abadenn ar Vro Bagan. Meur a lennadenn zo bet graet eus ar pezh-c'hoari kaer-se (barzhoniell / istorel ha me 'oar) o kemmeskañ an amzer gozh - kozh-Nevenoe - gant an amzer o ren, brezhoneg mod kourerien foar Gastellin, doare kemmesk ha ne oa ket pleustret kalz evit c'hoazh evel a vo graet gant Giraudoux pe Anouilh, nemet gant Brecht marteze.

Stankañ ma veze skrivet hag embannet pezhioù neuze eo gant Roparz Hemon, moarvat, dreist-holl da vare ar brezel ('pa oa an Alamanted e-barzh ar vro', evel a vez lavaret eus mare an *Occupation*). Staget 'oa da skrivañ pezhioù a-raok, darn a-ziwar yezhoù all evel Meurlarjez (bet adc'hoariet gant ar Vro Bagan ha filmet - studiet ganin er skol-veur), e-mesk un ugent titl bennak. Roperzh Emmet zo ur skwer eus e c'hoariva, a-ziwar-benn ur penn-den eus Iwerzhon bet barnet evel traitour d'ar vro (Bro-Saoz), skignet gant Radio-R. 'tre diw lodenn, nemet ne oa ket graet an eil peogwir oa degouet Saozon hag Amerikaned e Roazhon etretant ha tec'het ar skrivagner da heul un toullad re all...

Meavenn a oa unan anezhe ha skrivet he doa un toullad pezhioù evid Radio-Roazhon ivez evel a rae Abeozen hag un dornadig re all. Kement-se a oa bet studiet pizh gant Ronan Kalvez en e dezenn. Mes meur a dra a chom da lavaret diwar-benn an traoù-se, a-fed c'hoariva ha lennegezh diantao. Ma ne oa ket avel ar frankiz o c'hwezhañ evid an holl e oa buhez avat gant ar c'hoariva e brezhoneg. Hervez Andouard e c'hoariet un ugent pezh bennak (titloù disheñvel) e Bro-Dreger hepken e 1942. Re Jarl Priel en o mesk ha hemañ nevez distroet d'e vro, goude bet 'foetañ e Rusia ha goude-se Paris evel sekretour Dullin e ti-c'hoari *l'Oeuvre*. Savet en devoa pezhioù, bet diarbennet gant Jouvett avat (a rae "*paysanneries*" dioute). Setu pa oa deut d'ar vro gozh, 'ti e vamm-gozh, berr ar bevañs e Paris, en doa troet darn eus ar pezhioù-se e brezhoneg, hag i bet c'hoariet gant tud Bleun-Brug Landreger e-skeud dastum arc'hant evit kas 'koli-ou' d'ar re a oa prizoniet en Alamagn. Lod eus ar pezhioù-se zo bet embannet war-lerc'h tra ma oa deut Jarl Priel da vezañ anavezet e kostez Plougerne du-hont peogwir en doa c'hoariet roll Salaun er film bet savet gant Caouissin eno.

HELIAS HAG AR RE ALL

Dre ar radio, hini Kimerc'h, adsavet gant tud eus tu ar Republik (gw. Kalvez) e oa deut brud en-dro d'ar brezhoneg ha d'an hini a oa krog d'ober sketchoù, sed Jakez Kroc'hen, eilet gant Gwillou Vihan (Trepas). Anavezet ganeoc'h Biskoaz kemend-all! (adembannet gant Emgleo Breiz, meur a levriad). En ur zaremprediñ c'hoariva Roazon e oa savet c'hoant gant Helias da sevel pezhioù gwir mechañs. Lod zo brudet-kaer evel Mevel ar Gosker, bet c'hoariet forzhig en galleg, kent bezañ adkemeret en brezhoneg war ar memes anv (ar Mevel bras). Ur pezh-c'hoari all a oa bet plijet d'an dud, *La femme de paille*. Gwelet 'm eus ar pezh-se pa oan yaouank, er c'hentañ klas, kaset ha ma vezemp da welet pezhioù-c'hoari ur wech dre vare, klasikoù peurliesañ (evel *Britannicus*) ; ur soñj dreist 'm boa eus ar pezh, bet adkemeret gant Teatr Penn-ar-Bed (Remi Derrien, badezet gantañ Katrina Lenn-zu).

Pezhioù all a bouez zo bet skrivet gant Helias hag adembannet darn anezho nevez so gant Brestiz. Sur a-walc'h eo ar Bigouter unan eus brasañ skrivagnerien teatr ar c'hantved all (gant Malmanche, Roparz Hemon ha Riou marteze). Hag evitañ, evel evit Hemon, n'eo ken ul lodenn eus e oberenn. Abadennoù kaer zo bet graet diwar ar pezhioù-se, hervez an testoù. Meneget 'm eus c'hoariadenn 'An douger-tan' war lein ar Menez Du (kostez Groñvel ha Paoul er bloazioù 60) ma oa aet di F.Peru ha Y.B. Piriou, hag i boemet gant kaerder an arvest, hervez o zesteni.

E-keit-se, er bloazioù tri-ugent, e oa lañset Beilhadegoù Treger gant Maria Prat hag he strollad eus Bro-Lannuon, ur vro gwall vrezhoneg a oa o vont war-raok 'giz Radom benniget Pleuveur-Bodou. Anv eus an dra-se, ar stok 'tre bed ar brezhoneg hag ar modernaat, a vez kavet 'barzh pezhioù plac'h an ti all, he lesanv. Pezh a chom war he lerc'h, ha hi marvet tost d'he c'hant vloaz, n'eus ket pell zo, eo ar chadenn-se deut eus ar c'hoari patronaj evel a veze gant ar gazetenn Breiz (mod Bleun-Brug) hag ar c'hantved-mañ peogwir eo bet adlañset Beilhadegoù Treger en ur stumm all a sach bepred kement a dud tud, kozh ha yaouank (eus ar skolioù paneve ken).

EFED 68

D'am meno eo efed 68, reuz 68 - reuz vihan er vro pa vo laret ha me ne oan ket 'barzh ar jeu, tudoù, nebaon, peogwir e oan en tu all d'ar mor don boas da arvestal abadennoù evel *The bald primadonna* Ionesco en saozneg ba teatr Worthing ha traou diwiskoc'h zoken evel a veze c'hoariet e Londrez - ya laouen, efed 68 an hini a zispleg nevezadur ar c'hoariva brezhoneg er bloazioù 70.

'Fulor Breizh' zo bet graet eus ar ravolt-se a oa deut war-lerc'h heni ar beizanted pe ar vicherourien e Sant-Brieg ha lec'h all, brudet-kaer dre ar c'han (Glenmor, Servat ha kalz re all dizanavezetoc'h).

Memes mod e oa deut war al leurenn ha beteg en galleg diwar-benn ar vro gant pezh brudet Keineg *Le printemps des Bonnets Rouges*, c'hoariet brav gant strollad *La Cartoucherie de Vincennes* a-benn 1976 (sed bloaz war-lerc'h 300vet deiz-ha-bloaz an emsavadeg). Un dousenn abadennoù, marteze.

Graet 'm boa war-dro hini Karaez, prientet gant kalz kelennerien all, ma oa bet war-dro mil a dud er Marc'hallac'h dindan un drantenn vras peurhejet gant an avelaj. Ur c'hoariadenn espar, espar-net...

Ma ! Ar memes bloaz 1975 e oa bet c'hoariet ur pezh all, pezh bras kentañ Strollad ar Vro Bagan, Ma c'helljen-me kana laouen, da geñver Gouel ar brezhoneg e sal Penn-ar-Pont ar C'hastell-nevez.

Tud e-leizh, mes soñj 'm eus dreist-holl eus an aergelc'h hag ar reseo, ar mod ma oa resevet ar pezh.

Evidon-me, sur oa un *aesthetic shock* (poz Synge pa oa en em gavet en inizi Aran) gwelet ha klevet traoù ken kaer ha ken... gwir war va meno. Denez Abernot, yaouank-flamm (yaouankoc'hig evidon, mes anaout a raen anezhañ un tamm), o kanañ gwerzioù ha c'hoarierien all a gaven dreist, goude ma n'o deus-int ket dalc'het (Yann-Ber Kiog ha hiniennoù all). Ken entanet 'oan ma'm boa savet ur pezh pennad-barn d'o meuliñ e-barzh Pobl Vreizh, kentañ gwech din skrivañ e kelaouenn ur strollad-se 'kleiz ha Breizh' a oa kontet klouar koulskoude gant ar c'halz eus ar re yaouank d'an ampoent.

Pezh a oa boutin etre pezh Keineg ha pezh kaer ar Vro Bagan a oa an daou dra-mañ din : kel ar bobl ha klask ar gened (evel a venne ober Gwalarn kent hag ar re war o lerc'h er gelaouenn Kened dres).

Kelenn an dud da vont da heul, hag e ve o tezrevell Mao - a-bell avat ! - war hent an dieubidigezh, an deskadurezh ivez hag laouenidigezh war-briz, sed kement tra a oa diouzh ar c'hiz hervez mod ar bloavezhioù-se. Ha, war ar memes tro, diskouez traoù kaer da welet en ur yezh distagellet-fraezh, kement ha dispalañ pezh a oa drou'ziwezh an Emsav kent : mennozhioù kozh en ur brezhoneg fall.

Tud Teatr Penn-ar-Bed a oa ar pal-se ganto, kenkoulz-all, daoust ma c'hoarient evit tud kêr, sañset, hag i tostoc'h ouzh bed ar skol-veur. Gwelet 'm eus meur a bezh ganto ha dalc'het ur soñj kaer-tre eus abadennoù zo evel unan e koui (koc'hu) Karaez, ha Kofi, ar maer du, azezet tal ma c'hichen.

Strolladoù all zo bet goude-se 'tispenn o roudoù. Soñj 'm eus e oan aet gant ma zad-kaer da welet Strollad Spezet (Annick Bleuzen) o c'hoari Heritaj ar vamm-gaer, ur pezh farsus, aes da intent, mes kaer dre ar yezh a oant 'klask treuskas, mod 'klaskerien soñjoù kozh', tost a-walc'h d'ar jeu-se.

Memes kont a veze gant Strollad Karaez, kaset en-dro gant tud a anavezen mat ivez (A.M. Trellu) ha goude-se gant Strollad Kallag hoc'h eus bet tro da welet 'c'hoari en o bro, ken traoù fentus gant tud Gwerliskin, ken Synge (Lubaner kreiz Breizh) pe jeu mil lu'iet Shakespeare mar plij !

Kement-se zo diwar skwer vad Remi Derrien (ha Strollad Penn-ar-Bed), c'hoant da c'hoari pezhioù kaer eus ar broioù all, skrivet gant tud ha ne oa ket gwall anavezet c'hoazh (evel Dario Fo kent).

HAG AR C'HOARIVA E BREZHONEG BREMAN ?

N'eo ket danvez a vank ha pezhioù kozh da zioueriñ pezh-a-gar eta ! Hervez D. Dorso (master e R2) e vefe bet skrivet ouzhpenn 300 pezh-c'hoari en holl a-hed an 20vet kantved, kement hag an titloù renablet kent evit fed ar c'hantvejoù diaraok (eus ar 16vet d'an 19vet kantved - tremen 250, sañset). He n'eo ket sur e ve klok kementad an titloù bet renablet. Hervez kont e vefe bet skrivet ur 75 pezh gant Adrien de Carné - un den peuzankouaet pe ankouaet-net pelloc'h siken - e-skeud Bleun-Brug, da skwer, e penn-kentañ ar c'hantved all, ur bern gant Dirnador e Bro-Dreger, kalz e Bro Gwened ivez (XX° 1, 235 & pennad D.Doujet - kollok Kallag). Pet zo bet c'hoariet avat ha pet gwech, sed aze un afer all ? Ped a dud bet 'sellet ? Ha dreist-holl peseurt talvoudegezh ganto, peseurt interest pelloc'h ?

Kaer goût, pezh a gont n'eo ket hepken pouez-traoñ seurt peadra eus an amzer tremenet, anat deoc'h, lod hepken chomet 'vel glad lennegel, mes kentoc'h pouez-krec'h pe lañs-krec'h an amzer da zonet, 'keta, hag un dousenn strolladoù o c'hoari pezh en amzer-vremañ, da c'hoût.

Aze ema dalc'h ar c'hoariva e brezhoneg en amzer da zont : hent an arz (e-skeud klask ar "gened", poz Roparz Hemon, evel a reas Gwalarn dres), 'nes koll ar blijadur avat, laouen (jeu ar publik evel emaint, mesket-kaer a-benn bremañ, 'ouzoc'h a-walc'h, brezhoneg ha divrezhoneg, evel a oar Piba, moarvat). Arz an arvest hiroc'h ivez, dekoriou, gouleier ha sonerezh, tan ha kurun hag all, diouzh ma ve, evel eo dleet d'ar c'hoariva a-vremañ c'hoari pe dic'hoari e forzh peseurt yezh e ve moarvat. Setu, ouzhpenn chom liesseurt ha mont pelloc'h zoken war-du an nevesaat hag ar yaouankaat zoken, mar be gallet, e rankor kaout micher muioc'h-mui (stummañ komedianed ha tud all diouzh ar vicher, skignañ ar c'hoariva hiroc'h dre ar skolioù hag all, 'mes komz eus ar media - radio, tele ha re nevez). Dalc'hmat e vo ranket, diouzh an tu all, klask sikour o tiskouez hag o tiorren e-mesk an dud dre vras ur goulenn hag ur c'hoant bennaket da gaout c'hoariva war al leurenn hag arzoù all da heul en ur yezh evel ar brezhoneg na c'houll ken beviñ.